

Славкова А.А.,

ст. викладач ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ

ПОДАТКОВЕ НАВАНТАЖЕННЯ НА ДОХОДИ ГРОМАДЯН ЯК ОБ'ЄКТ ФІСКАЛЬНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню засад формування доходів населення як об'єкта особистого прибуткового оподаткування. Обґрунтована теоретична база особистого прибуткового оподаткування. Проаналізовано динаміку ряду показників, у тому числі мінімальної заробітної плати, прожиткового і неоподаткованого мінімумів. Внесені пропозиції щодо реформування державних соціальних стандартів і гарантій та вдосконалення механізму особистого прибуткового оподаткування.

To the investigation of basis of peoples' revenues as an object of individual income taxation the article is devoted. Theoretical foundation of the individual income taxation is substantiated. The dynamics of some indicators so like salary's minimum, living wage and untaxable minimum are analyzed. Some suggestions about state social standards and guarantees reforming and regarding personal income taxation mechanism improvement are made.

Актуальність теми дослідження. Важливою подією для України постало її нещодавнє визнання на самміті Ради Європи в грудні 2005 р. та США в лютому 2006 р. як країни з ринковою економікою. Такий довгоочікуваний, почесний титул на рівні світової арени сприяє зміцненню економічних позицій держави, відкриваючи чимало потенційно ймовірних можливостей суспільного розвитку. Водночас, цей статус автоматично висуває ряд вимог до держави, ставлячи за мету розбудову соціально орієнтованої економіки з ринковими відносинами, що передбачає ефективне управління процесами соціально-економічного життя країни.

Незалежно від типу суспільної формації і економічної моделі її існування, фіскальна політика та податковий механізм як інструменти розподільних відносин мають місце завжди. Найбільшою мірою оподаткування зачіпає інтереси найбільшої

групи платників у їх загальній сукупності – фізичних осіб. Світовий досвід неодноразово підтвердив, що справляння податків з населення є домінуючим регулятивним засобом управління соціально-економічним розвитком країни. Запровадження відповідних форм і видів податків забезпечує можливість регулювання особистого споживання, підтримання платоспроможного попиту населення, стимулювання заощаджень та інвестицій в національну економіку.

В загальній сукупності податкового регуляторного інструментарію важливе значення належить особистому прибутковому оподаткуванню. Воно має свої специфічні особливості і може відігравати неабияку роль у формуванні потужного середнього прошарку населення країни.

Постановка проблеми. Мета статті полягає у дослідженні особистого прибуткового податкового навантаження, яке накладається на фізичних осіб як найбільшої категорії платників податків, виявленні сучасних національних тенденцій формування й реалізації фіскального механізму оподаткування доходів населення, їх адекватності можливостям і потребам платників податків, встановлення глибинних причин кризових явищ та визначенні домінант кардинального реформування механізму фіскального адміністрування доходів громадян в напрямку його якісного поліпшення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особисте прибуткове оподаткування – одна з центральних проблем сучасної фіскальної науки і фінансової практики. Скільки існують податки в суспільстві, стільки питання оподаткування доходів населення залишаються надзвичайно актуальними проблемами. Сучасні світові тенденції суспільного розвитку в контексті розбудови соціального ринкового господарства засвідчують необхідність формування сильного середнього прошарку населення як основи суспільного ладу. Це стосується як питань зайнятості і працевлаштування, так і політики доходів держави, надання населенню можливостей отримувати пристойні засоби задоволення своїх запитів й інтересів, виходячи з позицій економіки суспільного добробуту [5]. Вагомим фактором впливу на поведінку громадян, на мотивацію їх професійної діяльності, задоволення їх споживчих вподобань, стимулювання до заощаджень та інвестицій виступає податковий тиск: "За сьогоdnішнього рівня держава фактично підриває основу інвестицій, вилучаючи потенційні фінансові ресурси у вигляді прибуткового податку в бюджет" [11, с. 292]. Зазвичай здебільшого максимум уваги приділяється податкам в контексті їх аналізу

як засобам фіскального характеру в наповненні бюджетних доходів держави. Проте рівень податкового навантаження на доходи фізичних осіб може відіграти рушійну та визначальну роль в подальшому суспільному поступі. Надмірні податки "не лише не сприяють економічному розвитку, а й, навпаки, стримують його" [6, с. 180].

Сучасні дослідження стану особистого прибуткового оподаткування переконують в його незадовільному становищі. Має місце доволі високий податковий тягар, який засвідчує про наявність вагомого "перевищення оптимального рівня оподаткування" [12, с. 14]. Крім того, частина податкового тягара безпосередньо перекладається на фізичних осіб: "Де-юре більшість податків в Україні стосується юридичних осіб. Однак де-факто переважна їхня частина перекладається на кінцевого споживача шляхом включення до собівартості або надбавляння до ціни продукції. Тобто лівова частка податкових доходів держави у кінцевому підсумку оплачується фізичними особами" [7, с. 33].

З-поміж найбільш вагомих податків, які в Україні сплачуються сьогодні фізичними та юридичними особами, здебільшого шляхом фіскального адміністрування та через механізм податкового ціноутворення непосильним тягарем лягає саме на фізичних осіб – фінансування понад 10 найбільших податків відбувається за рахунок доходів населення [2, с. 65]. Оцінка рівня податкового навантаження на доходи громадян неодноразово здійснювалась за допомогою різноманітних економікоматематичних моделей [1; 4; 9; 10]. Моделі ж зарубіжного зразка навряд чи є придатними для вітчизняних розрахунків в силу їх прикладного застосування за умов розвинутого ринкового господарства [3]. Проблематика може бути якісно зрушена, якщо розглядати засади формування доходів фізичних осіб як джерела коштів забезпечення власних потреб та надалі як об'єкта фіскального адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Формування потужного середнього класу в суспільстві, особливо в країнах з ринковою трансформацією національного господарства, є надзвичайно важливою проблемою. Це досягається як за рахунок нарощування обсягів виробництва національного продукту, так і через фіскальний механізм розподілу суспільних благ. Сучасна економічна наука припускає переважно систему прогресивного оподаткування і в його межах іноді можливість застосування більш послідовного жорсткого оподаткування середнього прошарку населення як домінуючої частини джерела доходів у структурі фінансування державних видатків. Якщо так, то питання осо-

бистого прибуткового оподаткування у ринково транзитивній економіці потребує досить істотного коригування.

Податковий тягар – це поняття, що характеризує у відносній формі певну частину вартості виробленого суспільного продукту (доданої вартості), що перерозподіляється через податковий механізм. Податковий тягар можна розглядати з двох позицій:

- як форму монопольної ціни сукупних суспільних благ, в якій відображається міра вартості (цінності) державних послуг (благ) по відношенню до джерел виплати податків;

- як розрахунковий показник кількісного виміру цінових параметрів оцінки послуг (благ) держави.

Податковий тягар оцінюється та розподіляється за елементами доданої вартості (прибуток, оплата праці, інші категорії доходів) на основі відповідних принципів. Перший – співрозмірність сплачених платниками податків та суспільних благ, отриманих ними від держави. Він ґрунтується на основі оподаткування одержуваних благ, суть якого полягає в придбанні платником податку благ (товарів, послуг), що пропонується державою, як це відбувається й у випадку отримання інших благ. Отже, та особа, яка одержує найбільшу користь від наданих державою благ, зобов'язана в адекватній мірі компенсувати державні видатки на фінансування її благ через механізм оподаткування. Тобто, повинна виконуватись співрозмірність сплачених податків та сукупних суспільних благ, які одержують платники від держави. Інший принцип – платоспроможність, який базується на прямій залежності величини податку від доходу (багатства) платника, що передбачає сплату податку залежно від фінансових можливостей платника. Впровадження цих принципів відбувається з метою встановлення в суспільстві засад рівності й справедливості оподаткування, які враховуються в сучасній податковій практиці ринково розвинутих країн для досягнення оптимального рівня податкового навантаження.

Характерною рисою еволюції оподаткування в ХХ ст. є високий рівень податків і прогресивний податковий тягар. Позиція надлишкового податкового навантаження зумовила генезис концепції "нейтральності оподаткування", яка ґрунтується на базисних підвалинах теорії суспільного добробуту. Модель економіки добробуту, започаткована на початку 1930-х рр. А. Пігу, визначається обсягами національного доходу та способами його розподілу. Ґрунтується модель на доводах протистояння альтернативних послуг через оподаткування шляхом скорочення приватного споживання компенсацією суспільними благами, що призводить до зміни структури споживання платників податків;

водночас, виробники ще не можуть підвищити виробництво до рівня, при якому споживачі ще готові платити. Неспроможність збільшення обсягів виробництва до рівня з мінімальними витратами та необхідність зміни споживчої структури і є додатковим податковим навантаженням. Інтерпретації А. Пігу доводять, що податки з одних осіб свідчать про відповідні виплати й субсидії для інших осіб; у сфері ж реального виробництва обмеження фіскальними засобами виготовлення одного виду товарів є рівнозначним стимулюванню іншого різновиду виробництва.

Значний внесок в розвиток концепції економіки добробуту був здійснений в теорії "економічної рівноваги" Л. Вальраса. Її положення передували подальшому розвитку постулатів розподільних відносин, що знайшло відображення в розробках В. Парето, завдяки яким сьогодні загальновідомим є ефект "оптимуму Парето": це стан економічної рівноваги, за якого жодний розподіл ресурсів в суспільстві не здатний сприяти покращенню становища одного суб'єкта без одночасного погіршення стану іншого суб'єкта. "Оптимум Парето" – своєрідний ідеал забезпечення суспільної гармонії в системі розподільних процесів, де податковий механізм спроможний підвищити загальносуспільний добробут без жодних проявів дискримінації будь-якого члена суспільства. Оптимум В. Парето й справді є практично недосяжним ідеалом, в силу чого верх бере позиція А. Пігу щодо податків як способу реалізації розподільних відносин.

Сучасна податкова система є надзвичайно розгалуженою і різноманітною, тільки іноді досягаючи свого внутрішнього органічного взаємоузгодження. Як правило, податковий тягар фізичних осіб асоціюється лише з особистим прибутковим навантаженням та впливом деяких інших податків (зокрема, податок на землю, майновий податок тощо), які безпосередньо сплачуються населенням з різноманітних власних джерел доходів у контексті системи прямого оподаткування. В комплексному вимірі, на доходи фізичних осіб справляє вплив не лише сукупність прямих податків, але й система непрямого оподаткування через вмонтованість в ціновий механізм вартості суспільних благ (ефект "перекладання податків"). Якщо тягар непрямих податків є "прихованим" в механізмі роздрібного ціноутворення, то високий рівень податкових нарахувань на оплату праці автоматично підштовхує роботодавців до приховування доходів від оподаткування. Отже, ступінь податкового навантаження на населення залежить не тільки від величини податкових вилучень, але й від матеріального достатку громадян і, насамперед, від розміру їхньої заробітної плати, а також

реального прожиткового мінімуму та неоподатковуваного мінімуму в контексті фіскального адміністрування.

Обсяги споживання населенням суспільних благ та рівень податкового навантаження на громадян залежать від такого критерію, як прожитковий мінімум, що має безпосереднє відношення до доходів фізичних осіб. В класичному ідеальному варіанті та з позицій соціальної справедливості, реальний прожитковий мінімум повинен бути не нижче неоподатковуваного мінімуму доходів громадян, а останній, у свою чергу, постати основою мінімальної заробітної плати громадян (табл. 1, рис. 1). Як засвідчують дані, в Україні простежується абсурдна ситуація: величина прожиткового мінімуму є вищою за показники мінімальної заробітної плати громадян. В окремі періоди ця різниця могла бути втричі більшою. І на сьогодні виправлення ситуації в кращий бік також не відбувається: на початок 2008 р. величина прожиткового мінімуму на 15% перевищувала показник мінімальної заробітної плати громадян.

Таблиця 1
Динаміка мінімальної заробітної плати
*і прожиткового мінімуму в 2000-2008 рр.**

Роки	Показники (грн.)	
	Мінімальна заробітна плата	Прожитковий мінімум
2000	90	270
2001	118	311
2002	165	342
2003	205	342
2004	237	362
2005	332	423
2006	400	472
2007	460	532
2008	515	592

** За даними Державного комітету статистики України*

При підрахунку прожиткового мінімуму необхідно враховувати різні фіскальні важелі – особистий прибутковий податок, інші прямі та непрямі податки, обов'язкові соціальні внески й від-

рахування. Наприклад, податок на нерухомість, проект введення якого в Україні вже існує (інакше складається враження, що не існує осіб, які володіють майном, а все національне багатство належить державі). Відтак, можна констатувати, що національний механізм оподаткування доходів фізичних осіб не повністю відповідає параметрам соціальної справедливості як з позицій податкової теорії, так і світових досягнень фіскальної прагматики. Незважаючи на незначні позитивні зрушення в рівні життя населення, все одно зберігається суттєва диференціація населення за рівнем отриманих доходів та значне поле бідних верств суспільства. Враховуючи податкове навантаження на платників податків, більшість фізичних осіб перебуває на межі виживання, або ж у кращому випадку – в ситуації примітивного існування.

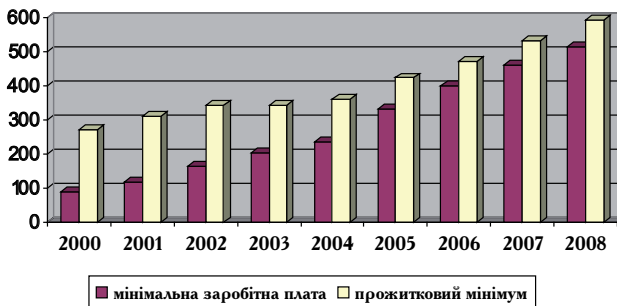

Рис.1. Порівняльна динаміка мінімальної заробітної плати і прожиткового мінімуму за 2000-2008 рр., грн.

Висновки проведеного дослідження набувають таких позицій:

- активізація та кардинальна переорієнтація напрямків політики держави щодо доходів населення, здійснення заходів для принаймні відносного збалансування рівня доходності громадян за видами економічної діяльності, в галузевому й секторальному розрізах народного господарства, за сферами матеріального і нематеріального виробництва;

- розробка системи реальних державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій населення; впровадження реального неоподаткованого мінімуму доходів громадян на рівні не нижче прожиткового мінімуму та на цій основі встановлення мінімальної величини заробітної плати громадян, яка б відповідала реальним соціальним запитам населення;

- реструктуризація механізму оподаткування доходів гро-

мадян шляхом впровадження податкової шкали на основі реальних державних соціальних стандартів і гарантій населенню, враховуючи можливість втілення регресивно-прогресивної податкової шкали;

– одночасно з трансформацією особистого прибуткового оподаткування фізичних осіб – кардинальна реформа системи обов'язкового державного соціального страхування на основі визначення відповідності послуг реальним потребам суспільства.

Література

1. Амоша О., Вишневецький В. До питання про оцінку рівня податків в Україні // Економіка України. – 2002. – №8. – С. 11-19.
2. Архангельський Ю., Радзівеський О., Алексеев А. Бідність, податки та економічне зростання // Економіка України. – 2006. – №5. – С. 63-71.
3. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Пер. з нім. С.І. Терещенко та О.О. Терещенка; Передмова та наук. редагування В.М. Федосова. – К.: Либідь, 2000. – 654 с.
4. Вишневецький В.П., Липницький Д.В. Оцінка можливостей зниження податкового тягара // Фінанси України. – 2000. – №1. – С. 93-105.
5. Лук'яненко І.Г., Тичук Н.А. Вплив зміни оподаткування доходів фізичних осіб на трудову мотивацію // Економіка і прогнозування. – 2004. – №4. – С. 61-70.
6. Львовчкін С.В. Макрофінансова стабілізація в Україні у контексті економічного зростання: Монографія. – К.: Наша наука і культура, 2003. – 432 с.
7. Мельник В.М. Обмежувальна та стимулювальна роль податків // Фінанси України. – 2006. – №1. – С. 31-37.
8. Скрипкин В.А. Какая оценка номинальной величины подоходного налога является истинной? // Финансы. – 1997. – №10. – С. 32-35.
9. Скрипник А., Гендлер Г. Оцінка податкового навантаження і детінізація фонду оплати праці // Економіка України. – 2007. – №5. – С. 17-25.
10. Соколовська А.М. Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування економіки // Економіка України. – 2006. – №7. – С. 4-12.
11. Федосов В., Опарін В., Львовчкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / За наук. ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2002. – 387 с.
12. Чугунов І.Я., Ігнатенко А.Б. Податок з доходів фізичних осіб у системі фінансово-економічного регулювання // Фінанси України. – 2006. – №4. – С. 3-14.